

SUZANA JAGIĆ

Osnovna škola Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Ivanec

Izvorni znanstveni članak

UDK: 371.1(497.5-3 Hrvatsko zagorje)“1918-1939“(091)

371.1:061.2(497.5-3 Hrvatsko zagorje)“1918-1939“(091)

Izvannastavni i izvanškolski rad učitelja u regiji Hrvatskog zagorja (1918-1939)

U radu se analizira izvannastavni i izvanškolski rad učitelja osnovnih škola koji su od 1918. do 1939. djelovali u regiji Hrvatskog zagorja. Autorica izdvaja aktivnosti u razdoblju parlamentarizma i Kraljevine Jugoslavije putem kojih su učitelji kao državni službenici primarno trebali raditi na razvijanju svijesti i osjećaja za zajedničku državu stvorenu 1918. godine.

Ključne riječi: Hrvatsko zagorje, izvannastavni rad, izvanškolski rad, učitelji, 1918-1939.

Uvod

Na kraju prijelomne 1918. godine i stvaranjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) započela je druga faza u razvitku hrvatskoga školstva. Politički prevrat zahtijevao je i veliku pedagošku reformu koja bi novu državu i narode u njoj usmjerila uređenijem i novom životu, no ona nije ostvarena ni nakon 10 godina zajedničkog života, a željene rezultate nije dalo niti uvođenje diktature niti novi školski zakon. Prema Zakonu o narodnim školama¹ učitelji su preko škola ponajprije trebali odgajati vjerne i poslušne podanike, a sâmo je obrazovanje, kao i ostali ciljevi prosvjetne politike – opismenjavanje, stručno obrazovanje stanovništva, poboljšanje higijenskih i zdravstvenih prilika – bilo stavljeno u drugi plan. Školski su nadzornici imali zadatak naročito kontrolirati izvannastavni i izvanškolski rad učitelja te njihovo nacionalno opredjeljenje i odanost državnoj ideji. Konačna je ocjena učitelja ovisila o rezultatima postignutim u radu na nacionalnom osvještavanju te u obrađivanju nacionalnih predmeta. U vrijeme

¹ Zakon o narodnim školama ozakonjen je 5. prosinca 1929, a 9. prosinca objavljen je u *Službenim novinama* čime je stupio na snagu. „Zakon o narodnim školama“, *Prosvetni glasnik* 12 (1929), 1109-1186.

integralnog jugoslavenstva (1929-1935) stvoren je javan i politički upotrebljiv idealistički portret učitelja kao savršenog ideologa i odgajatelja mladih generacija.

Inače, cjelokupni razvitak hrvatskog školstva može se pratiti kroz nekoliko „velikih faza“, odnosno školskih sistema koji se uglavnom poklapaju sa periodizacijom političkog razvoja.

1. Školski sistem Habsburške/Austro-Ugarske Monarhije (do 1918.)
2. Školski sistem monarhističke Jugoslavije (1918.-1941.)
3. Školski sistem NDH (1941.-1945.)
4. Školski sistem socijalističke Jugoslavije (1945.-1990.)
5. Školski sistem samostalne Hrvatske

Kao podetape razdoblja prvog školskog sistema izdvajaju se terezijansko školstvo, školski sistem prema *Systema scholarium* iz 1845., školstvo neoapsolutizma, Mažuranićev 1874. i Khuenov *Zakon* 1888. godine.

Razvoj prosvjetne politike od 1918. do 1941. godine također se može pratiti u nekoliko faza, odnosno podetapa. Prvo se razdoblje prosvjetne politike podudaralo s političkim razdobljem parlamentarizma u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Prvi dio drugog razdoblja razvoja prosvjetne politike podudarao se s trajanjem šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra Karađorđevića (1929.-1934.). Razdoblje od 1935. do 1938. predstavlja drugi dio razvoja prosvjetne politike u Hrvatskoj. Ono se u političkom pogledu poklapalo s vremenom vladavine Milana Stojadinovića kada je polako dolazilo do napuštanja politike nametanja jugoslavenstva „odozgo“ putem različitih zakona i dekreta, što će u konačnici rezultirati posljednjim, trećim razdobljem u razvoju prosvjetne politike (1939.-1941.) i jačanjem pojedinih nacionalnih kultura i, u konačnici, potpunu dezintegraciju prosvjetne politike u Jugoslaviji.

Naglasak je na „novom životu“ u smislu da su školski sistemi prije 1918. počivali na drugim osnovama, s različitim interesima i tendencijama koje je trebalo iz temelja promijeniti, a cilj tih promjena trebao je biti formiranje nacije Jugoslavena nakon što je stvorena „Jugoslavija“. Nikako se ne misli da prijašnji sustavi nisu bili uređeni, posebice sistemi koji su do 1918. pripadali Austro-Ugarskoj. O uređenosti, primjerice Makedonije i Bosne, posebice u području odgoja i obrazovanja, međutim, dalo bi se raspravljati.

Cilj je ovoga rada pokazati da ostvarivanje „novog i uređenijeg života“ kao i „odgoj vjernih podanika“ u smislu integracije jugoslavenskih naroda kroz centraliziranu prosvjetnu politiku monarhističke Jugoslavije, posebice izvannastavni i izvanškolski rad učitelja, nisu bili uspješni na lokalnom području Hrvatskog zagorja koje je zadržalo određene autonomne značajke i hrvatska obilježja.

Razdoblje parlamentarizma

Angažiranje učitelja u izborima

Prilikom podnošenja *Iskaza o stanju škola*² pojedini su učitelji bili ukoreni zbog neizvršavanja svojih administrativnih obveza. U opterećenosti pitanjima egzistencije s obzirom na loš materijalni položaj, ali i brojnim školskim poslovima, učitelji nisu fizički stizali raditi na mjesečnoj dokumentaciji, posebice stoga jer se od njih zahtijevalo da obavljaju još i brojne izvanškolske aktivnosti. Povjerenik upravne općine Mače žalio se kotarskom poglavaru u Zlataru kako ravnatelj Narodne osnovne škole u Orehovici, Đuro Pilko, ne podnosi redovito mjesečne *Iskaze*, niti ih točno ispunjava „jer je u svemu nemaran pa se predlaže da ga se pozove na odgovornost“.³ Veliki župan Zagrebačke županije zatražio je hitno njegovo očitovanje glede nemarnosti.⁴ Pozadina cijelog slučaja bila je složenija i upućivala je na najvjerojatniji problem političke prirode. U *Iskazima o stanju škola* za siječanj 1925. u kotaru Zlatar, Narodna osnovna škola u Orehovici poslala je očitovanje učitelja Đure Pilka glede optužbi izrečenih na njegov račun. Đuru Pilka (umirovljenog učitelja) rješenjem Kraljevskog sudbenoga stola u Varaždinu od 2. veljače 1925. imenovalo je Općinsko poglavarstvo u Začretju zamjenikom predsjednika biračkog odbora, čemu se trebao pravodobno odazvati pod prijetnjom globe od 1.000 do 3.000 din. Na vršenje dužnosti morao je doći u subotu, 7. veljače 1925, u 14.00 sati u zgradu Općinskog ureda u Začretju gdje je trebao, zajedno s predsjednikom biračkog odbora, preuzeti birački materijal i nastaviti daljnje uredovanje. Kako je on u to vrijeme pisao i *Iskaz* za siječanj i protokolirao ga 3. veljače, ipak ga nije stigao predati pošti koja je prolazila tek 7. veljače, točno na dan kada je morao po nalogu otići u Začretje kao potpredsjednik biračkog odbora i čuvar kutije Samostalne demokratske stranke pa je *Iskaz* poslao kasnije. Po njemu je krivac upravna općina Mače koja ga nije htjela uvrstiti u birački spisak Mače, odnosno biralište Orehovica, već ga je postavila u dosta udaljeno Začretje.⁵

Za vrijeme izbora, koji su se najčešće održavali u školskim zgradama, učitelji su morali biti izvršitelji i članovi izbornih odbora, najčešće predsjednici ili potpredsjednici, a kao građani nisu bili kandidirani. U vrijeme izbora naročito se pazilo na njihovo ponašanje, jer su seljaci gledali i slušali što misli i govori učitelj u svezi s izborima.⁶ Zbog pritisaka na učitelje, pa čak i prijetnji premještanjem, malo je učitelja uopće zabilježilo u ljetopisima događaje vezane uz njihovo provođenje. Jedan od rijetkih bio je Šime Šimić,

2 *Iskaze o stanju škola* podnosile su škole svakog mjeseca tijekom 1924. i 1925. godine te ih preko kotarskih poglavarstava upućivale oblasnom velikom županu u Zagrebu.

3 Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagrebačka oblast (ZO), Veliki župan Zagrebačke oblasti (VŽ ZO), kutija (k) 264, 1140/1925.

4 HDA, ZO, VŽ ZO, k. 263, 12117/1925.

5 HDA, ZO, VŽ ZO, k. 263, 264, 12117/1925, Prilozi 44/1925, 538/1925 1140/1925.

6 Janko Pavetić, „Uvjeti života i rada učitelja u Staroj Jugoslaviji (1918-1941)“, *Napredak* 133, 2 (Zagreb, 1992), 225.

učitelj u Višnjici, koji je u školskoj spomenici zabilježio izborna događanja 1923. i 1925. godine.⁷ Općinsko poglavarstvo u Bednji 11. ožujka 1923. priopćenjem se obratilo školi da će se 18. ožujka u školskoj zgradi u Bednji održavati izbor „za narodnog poslanika“, a učitelj Šimić bio je imenovan predsjednikom biračkog odbora. Mišljenje učitelja bilo je da su izbori protekli u redu,⁸ a Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) dobila je sve „osim devet palih glasova, koje su dobile ostale kandidacijske liste“. Na izborima održanim 8. veljače 1925. za biračko mjesto Višnjica od ukupno 797 birača glasalo je njih 609. „Kutija HRSS – nosioc liste Dr. Ante Trumbićem – dobila je 602 kuglice, a ostalih 7 kuglica druge kutije.“⁹ Stavovi učitelja Šimića i očita podrška rezultatima političkih izbora u Višnjici bili su najvjerojatnije povod za njegovo „brzobjavno“ umirovljenje sljedeće (1926) godine, s time da je novi ravnatelj Ivan Jurgec ukaz o premještenju iz Rečice kod Karlovca primio prije (20. listopada 1926) nego je Šimić umirovljen. Stječe se dojam kako ga se htjelo što prije maknuti s tog područja. S obzirom na njegove godine radilo se o umirovljenju, a ne premještanju u novu sredinu.¹⁰ Šimić je pritisku već bio izložen nakon što mu je 9. listopada 1923. Jugoslavensko učiteljsko udruženje u Varaždinu priopćilo da je izabran za predsjednika Učiteljskog društva u Ivancu, a on je ponuđeni prijedlog odbio. Svoje negodovanje odredbom ministra Pribičevića od 23. travnja 1925. da učitelji nisu smjeli biti članovi Saveza hrvatskih učiteljskih društava, Šimić je izrazio komentarom: „Bre, baš po balkanski!“, odnosno zabranu istog ministra kojom se učenicima zabranjivalo sudjelovanje u priredbama i manifestacijama „separatističkog karaktera“, nadopunio je rečenicom i pitanjem: „Bolje hrvatskog karaktera. Sve u ime bratstva i jednakosti!“¹¹

Višnjički učitelj dobar je pokazatelj ne samo položaja hrvatskih učitelja, već i općenito prosvjetnih prilika u Hrvatskom zagorju tijekom prvog desetljeća postojanja nove države. Sredina u kojoj je poučavao nimalo oduševljeno nije prihvaćala novu političku stvarnost, niti se slagala s naredbama koje su dolazile iz Beograda. Učitelj i narod dijelili su istu sudbinu – težak život i nerazumijevanje vlasti. Otuda i njihovi otpori. Otpori naredbama iz Beograda bili su prisutni i u hrvatskim župama, primjerice prema nalogu proslave državnih blagdana. Primjer je župnik u Carevdaru (kotar Križevci) Franjo Zerec kojeg je 1924. godine prijavila uprava škole kotarskim vlastima, ali i nadbiskupu

7 Kratku zabilješku o izboru narodnih poslanika 1925. te da taj dan nije bilo nastave unio je u školsku spomenicu Rudolf Kutnjak, učitelj u Poljani. Arhiv OŠ Kumrovec (AOŠKUM), *Spomenica za nižu pučku školu u Poljani*

8 Na većini skupštinskih izbora od 1923. do 1927. vlasti su provodile izborni teror. Vidi: Bosiljka Janjatović, „Izborni teror u Hrvatskoj 1923-1927. godine“, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)* 1-2 (1996), 45-71.

9 Arhiv OŠ Višnjica (AOŠVIŠ), *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici*

10 Ravnatelj Šime Šimić umirovljen je ukazom kralja 26. veljače 1927. nakon što je na školi Višnjica službovao punih 29 godina. Iz Višnjice se preselio na Voćarsku cestu u Zagrebu k bratu Ivanu Šimiću, kraljevskom šumarskom nadzorniku. Sami su učitelji rijetko posjedovali vlastitu kuću i drugu vrjedniju imovinu.

11 AOŠVIŠ, *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici*

Baueru, da nije služio mise na državne blagdane. Župnik je 1. prosinca bio obvezan služiti misu Zahvalnicu, a na kraljev rođendan propisanu Molitvu. Učitelj Stjepko Matosović tražio je od učenika dolazak na te mise iako se radilo o misama zornicama koje su se služile u pola šest ujutro. Učitelj je pojasnio da nakon što su djeca došla i iz najudaljenijih krajeva, župnika nije bilo pa je ispalo da učitelj laže, a uz to su učenici i učitelj morali moliti sami u crkvi. Župnik je bio prijavljen i stoga što je umjesto mise Zahvalnice 1. prosinca svake godine služio Žalobnu misu. Pozvan je bio kotarskom poglavaru na očitovanje gdje je priznao da doista nije odslužio 1. i 17. prosinca mise Zahvalnice jer „slabe su poštanske veze pa uvijek prekasno dobije obavještenje, a tako je bilo i u ta dva slučaja“, nadalje, pojasnio je da 1. prosinca ima vezanu zakladnu Žalobnu misu za pokojnog župnika Valenta Radočaja pa tu misu na spomen godišnjice smrti ne može bez posebnog odobrenja duhovne vlasti odložiti, a odobrenje i nije niti tražio niti dobio. Opravdavao se kako ne služi tražene mise jer na njih i tako nitko ne dolazi, niti od predstavnika općine, niti od ostalog stanovništva. Duhovnim vlastima trebao se obratiti i s upitom o potrebi služenja misa Zahvalnica na državne blagdane „jer do sada u župnom arhivu nema takvog naređenja niti obrasca molitve za taj slučaj“.¹²

Javna i prikrivena kontrola te pojačani pritisak na Šimića započeli su upravo nakon izbora u ožujku 1923. godine. Već je 4. lipnja došlo do ocjenjivanja njegova te rada učiteljice Milice Sert u inspekciji škole koju je proveo Petar Smičiklas, kraljevski županijski nadzornik.¹³ Sljedećeg je mjeseca (17. srpnja) Kotarska vlast u Ivancu školi poslala okružnicu protiv ravnatelja Šimića i učiteljice Sert podnesenu na prijavu nadzornika Smičiklasa jer je prilikom inspekcije škole ustanovio da je u učionici I. i II. razreda bila oštećena slika kralja „naime, da je na nerazjašnjiv način slika neznatno probušena pod lijevim okom.“ Ravnatelj i učiteljica predani su potom državnom odvjetniku da se protiv njih podigne tužba radi uvrede Veličanstva. Komentar učitelja bio je: „Ne-vjerojatno, ali – istinito“.¹⁴ Znakovito je i to kako je školu u Višnjici tek u lipnju 1927. sljedeći put pregledao oblasni školski nadzornik Kasumović.

12 HDA, ZO, VŽ ZO, k. 266, 12254/1924. Očito je učitelj ovom prijavom imao potrebu vlastitog opravdanja pred prosvjetnim vlastima za neodržavanje misa i neobilježavanje državnih blagdana. Iako se radi o primjeru iz razdoblja parlamentarizma, sličnih je slučajeva u Hrvatskoj bilo i 30-ih godina. Vidi: Ivana Dobrivojević, „Između kralja i naroda nema posrednika. Dinastička propaganda u vreme šestojanuarskog režima“, *Tokovi istorije* 4 (2006), 175.

13 Petar Smičiklas kraljevskim županijskim nadzornikom imenovan je sredinom 1922. nakon umirovljenja Ivana Kovačevića. Njegovo umirovljenje provedeno je nakon Vidovdanskog ustava i nametanja centralističkog Jugoslavenskog učiteljskog udruženja, a obzirom da je Kovačević bio predsjednik Hrvatskog učiteljskog društva za kotar Varaždin, njegovo umirovljenje bilo je političke prirode. Janko Pavetić, *Osnovno školstvo na području Varaždina od 1918. do 1941.* (Zagreb, 1988), 17.

14 AOŠVIŠ, *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici*

Kažnjavanje za uvredu kralja i kraljevskog doma bilo je rasprostranjeno u parlamentarno doba,¹⁵ a pojačano uvođenjem diktature 1929. godine.¹⁶ Uvreda kralja bio je verbalni delikt dosta raširen u hrvatskim krajevima (i među učiteljima i učenicima) koji je po rangiranju krivičnih djela pripadao u prijestupe za koje su zakoni predviđali kaznu dužu od mjesec dana zatvora, gubitak radnog mjesta ili novčanu kaznu. Država je kazne opravdavala nacionalnim ciljevima važnim za opstanak države i uvjerenjem o neophodnosti stvaranja idealnog tipa „novog čovjeka“ što je obično podrazumijevalo i stvaranje poželjne predstave o boljem podaniku u usporedbi s prijašnjim razdobljem.¹⁷ Lokalne, pa tako i prosvjetne te policijske vlasti zato su posebnu pozornost posvećivale uvredama kralja. Po Zakonu o zaštiti države ti su predmeti trebali biti suđeni pred Državnim sudom iako su u praksi, osim u najtežim slučajevima, bili redovito razmatrani pred lokalnim sudovima. Slučaj Šimić i Sert došao je do ministra pravde u Beogradu, a dopisom Ministarstva unutarnjih dela, poslanim Zagrebačkoj oblasti 26. srpnja 1924, odlučeno je da se ne odobrava postupak protiv navedenih učitelja.¹⁸ Konačnu oslobađajuću presudu donijelo je 14. veljače 1926. Oblasno školsko disciplinsko povjerenstvo prvog stupnja u Zagrebu kojom su ravnatelj Šimić i učiteljica Sert bili oslobođeni svake krivnje povodom prijave „famoznog“ školskog nadzornika Petra Smičiklasa da su počinili zločin uvrede Veličanstva time što su propustili prijaviti nadležnoj vlasti da je kraljeva slika bila neznatno oštećena. „I tako se nije ispunila želja Smičiklasa i njegovih političkih pristaša, nevrijednih članova učiteljskog stališa da unište dvije egzistencije. O ovim ljudima mogu kazati samo to, da su ništarije!“, oštar je bio komentar Šimića na protekle događaje uzrokovane političkim motivima.

15 Ljubomir Petrović, „Verbalni delikt u jugoslovenskom društvu 1918-1929“, *Istorija 20. veka 2* (Beograd, 2003), 51-75; Kažnjavanje za uvredu veličanstva bio je vid represije nad pojedincima u međuratnoj državi. Vidi: Ljubomir Petrović, „Percepcije i teorije represije Kraljevine SHS 1918-1929“, *Istorija 20. veka 2* (2006), 27-50; Stipica Grgić, „Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* (Zagreb, 2009), 347-365; O nasilju zbog verbalnog delikta vidi: Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.* (Zagreb, 2002), 124-129.

16 Veliki broj optuženih za uvredu kralja i kraljevske obitelji zabilježen je ne samo na području Hrvatske, već na čitavom teritoriju države. Optuženi su najčešće uvrede izricali iz neukosti, priprostosti ili gluposti, najčešće u pijanstvu, afektu ili kakvoj svađi, a ne iz političkog ili ideološkog stava. Prijavljivani su bili od susjeda, rođaka pa čak i od prijatelja i bračnih partnera. Naročito su strogo bili kažnjeni građani koji su oštetili ili uvrijedili sliku kralja, kraljice ili prijestolonasljednika. Odnosilo se to čak i na školsku djecu u dobi od 7 do 10 godina. Kazna je mogla biti 1,5 godina zatvora. Velik broj prijava izrečenih u pijanstvu ili svađi na kraju je bio odbacivan jer se jednostavno nije moglo dokazati da je uvreda doista i počinjena. Takav je bio i slučaj sa seljakom Tomom Ferenčina iz Cepidlaka, Sv. Ivan Žabno, koji je navodno 5. veljače 1925. u nekoj kući glede politike opsovao kralja riječima: „Jebovrag kralja skupa sa kraljicom koji mogu roditi jednog luđaka da nama bude kralj i da mi naplaćivamo dvorske troškove.“ HDA, ZO, VŽ ZO, k. 304, 85020/1925. Bilo je dakako i slučajeva da su građani kroz uvrede kralja otvoreno iskazivali svoje neraspoloženje prema državi, monarhiji i srpskoj dinastiji, u što bi se mogao uvrstiti i gore navedeni primjer ukoliko je tako bio izrečen.

17 Lj. Petrović, „Verbalni delikt...“, 51.

18 HDA, ZO, VŽ ZO, k. 176, 12946/1924.

Disciplinska odgovornost učitelja zakonski je definitivno regulirana tek 1927. Uredbom o učiteljskim disciplinskim sudovima. Do tada su sve represivne odredbe o optuživanju i kaznama bile samo članovi i paragrafi u okviru prosvjetnih i činovničkih zakona u neuređenom pravnom sistemu.¹⁹

Knjižnice i čitaonice

Nakon dolaska novog ravnatelja Marka Gašljevića u školu Mađarevo (kotar Novi Marof) na početku školske godine 1926./1927, osnovano je mjesno pjevačko društvo pod imenom „Zagorski zvon“. Nastavak rada tog društva bio je osnutak seljačke čitaonice i knjižnice koja se učlanila u Seljačku slogu.²⁰ Knjižnica je dobro radila i tjedno je u zimskim mjesecima posuđivala preko 300 knjiga. Kako te godine nije bilo analfabetskog tečaja, nepismeni su podučavani preko čitaonice koju je vodio ravnatelj škole. I sljedećih je godina knjižnica posuđivala velik broj knjiga (1927./1928. posuđeno je preko 1.000 knjiga godišnje, a 1928./1929. ravnatelj je zadovoljno izjavio: „Zadovoljavajuća je pojava, da narod sve više čita knjige i da ih voli čitati!“).²¹ Primjer seljačke čitaonice i knjižnice u Mađarevu ujedno je primjer aktivnosti organizacije Seljačke sloge dvadesetih godina XX. stoljeća na opismenjavanju i općenito kulturnom uzdizanju hrvatskog sela, koja će u vremenu diktature prekinuta te ponovno biti obnovljena nakon 1935. godine. Izvaninstitucionalna akcija putem Seljačke sloge upravo je u Mađarevu (velik

19 Oblasne sudske instance imale su pravo suspendirati optužene učitelje u kratkom roku od 3 dana po prijemu optužbe. Za izvršene „disciplinske istupe“ kojima se narušio ugled profesije ili povrijedila službena dužnost, bile su predviđene kazne opomene, novčana kazna čiji je maksimum bio 10 % od plaće i premještaj u drugu radnu sredinu sa ili bez priznavanja prava na selidbene troškove. Strože kazne bile su izricane za „disciplinske prijestupe“ i podrazumijevale su ukor, smanjivanje plaće od 20 % sa najdužim rokom trajanja od 12 mjeseci. Prisilno umirovljenje bez umanjenja prihoda moglo se izreći kao vrsta kazne, a u težim slučajevima mjesečna mirovina mogla se smanjiti za 20 % i mjera nije smjela trajati duže od 10 godina. Najveća represivna mjera bilo je otpuštanje iz službe sa nijansama koje su varirale od zadržavanja ili gubitka stečenih prava u državnoj službi, a optuženi je mogao i izgubiti pravo na mirovinu ukoliko ga je stekao prije odlaska na disciplinski sud. Ljubomir Petrović, „Jugoslavenski učitelji između ideološke i društvene odgovornosti. Represija nad profesijom između dva svetska rata“, *Tokovi istorije* 1-2 (Beograd, 2005), 38-53; Više o sudstvu i pokušaju ujednačavanja zakonodavstva kod: Ivana Dobrivojević, „Sudstvo i sudije u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra (1929-1935)“, *Tokovi istorije* 3-4 (Beograd, 2005), 28-53; Kako je postojao velik broj predmeta o „učiteljskim krivicama“ 1928. doneseni su novi propisi o disciplinskom postupku i suđenju učitelja osnovnih i građanskih škola. Pri Ministarstvu prosvjete obrazovan je Odbor četvorice radi bolje garancije da će se odluke prema učiteljima donositi pravilno prema težini učinjene krivice. Državni arhiv Varaždin (DAVŽ), *Kotarska oblast/sresko načelstvo Varaždin (1918. – 1941)*, 2100/1928, Poslovni zapisnik sreskog školskog nadzornika za 1928, 214/1928.

20 Seljačka sloga vidi: Suzana Leček, „Organizacija i djelovanje „Seljačke sloge“ (1925.-1929.)“, *ČSP* 3 (1996), 357-378; Katarina Spehnjak, „Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo „Seljačka sloga“, *ČSP* 1 (1997), 129-146.

21 Arhiv OŠ Novi Marof (AOŠNM), *Školska spomenica Mađarevo*; Ravnatelj škole u Krapini 30-ih se godina, međutim, žalio kako je malo knjiga u školskoj knjižnici i kako se općenito slabo čita. Arhiv OŠ Krapina (AOŠKR), *Školska spomenica Krapina*

broj nepolaznika) bila rješenje u vrijeme kada škola u mjestu još nije mogla upisati sve školske obveznike.

Napor oko uređivanja knjižnog fonda u Lepoglavi uložio je učiteljski par Toplak po dolasku u Lepoglavu 1924. godine. „Mjesecima je (učitelj Toplak, op. a) do kasno u noć svojim sredstvima prao i vezao knjige i učila te uredio inventar i kataloge za knjižnicu.“ Ponovno pokrenuta knjižnica imala je oko 1.000 knjiga „naših klasika, Matice Hrvatske, Društva Sv. Jeronima, gospodarskih i još dosta drugih.“ Knjižnica je radila svake nedjelje po sat ili dva nakon nedjeljne mise. Zimi je radila dulje, a ljeti kraće. Knjige su izdavali učitelji Toplak. Uvijek je bilo dosta čitatelja, najčešće su to bili učenici (muški i ženski) koji su završili *opetovnicu*, ali je bilo dosta i odraslih ljudi koji su uglavnom tražili knjige s gospodarskim sadržajima. Kod kuće su se knjige čitale naglas, ne samo za ukućane, već i za društvo susjeda.²²

Udruge i savezi

Doticaj s knjigom i poučnim predavanjima, ponekad uz projekcije, bivši su učenici ivanečkih škola nakon Prvoga svjetskog rata imali preko Narodne knjižnice koja je radila svake nedjelje u školi. Osim rada u Narodnoj knjižnici, ivanečki učitelj Mile Valentić je tijekom 25 godina (do 1926) rada u Ivancu sudjelovao u svim mjesnim kulturnim institucijama. Bio je izuzetno glazbeno nadaren pa je, osim sviranja u ivanečkoj crkvi, vodio pjevački zbor i tamburaški sastav.²³ Valentić je bio ujedno i tajnik Narodne zaštite koja se bavila uglavnom socijalnim problemima hrvatskog sela, a podupirao je i rad Prosvjetnog saveza pod čijim je okriljem 1920. održan tečaj opismenjavanja u Ivancu.²⁴ Pokrenuo je i rad Hrvatskog radiše,²⁵ društva za namještanje naučnika u obrt i trgovinu u Zagrebu. Preko Radiše se nastojalo pomoći pametnoj, zdravoj, ali siromašnoj ivanečkoj djeci kako bi se osposobila za dobro obavljanje obrta i vješto vođenje trgovine u teškim prilikama nakon Prvoga svjetskog rata. Radni odbor u Ivancu osnovan je u proljeće 1919. godine, a učitelj Valentić bio je predsjednik podružnice Hrvatskog radiše u Ivancu. Radi popularizacije rada Radiše održano je više predavanja u Ivancu.²⁶ Učitelj je već 7. srpnja 1919. godine u Zagreb odveo prvu grupu ivanečkih, većinom vrlo siromašnih dječaka, da preko Hrvatskog radiše budu namješteni u obrtu i trgovini.²⁷

Učitelj Hugo Toplak iz Lepoglave također je surađivao s Hrvatskim radišom pa mu je uspelo nekoliko učenika uputiti na izučavanje zanata u Zagreb. Bio je to njihov izlazak iz siromaštva. Većina, nažalost, nije bila te sreće. Obitelji su u potrazi za zaradom

22 Arhiv OŠ Lepoglava (AOŠLEP), *Sjećanja učiteljice Vere Toplak*, rukopis

23 Arhiv OŠ Ivanec (AOŠI), *Spomenica narodne muške škole u Ivancu*

24 Suzana Leček, „Seljačka sloga i počeci nacionalne kampanje opismenjavanja“, *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević* (Zagreb, 2003), 368.

25 Mira Kolar-Dimitrijević, *Hrvatski radiša 1903. – 1945.* (Zagreb, 2004)

26 Suzana Jagić, „Društveno – gospodarski razvoj Ivanca od 1918. do 1941. godine“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 22 (2011), 37.

27 „Dajmo djecu u obrt i trgovinu“, *Volja naroda* 30 (1919), 4.

vlasnicima ciglane Čret i kamenoloma Očura davale mito kako bi im zaposlili djecu. Vlasnici Talijani iskorištavali su rad djece koja su morala raditi kao odrasli, dok su ih plaćali kao djecu. Naravno, većina ih je radi posla napustila školovanje i ostali su nepismeni. U takvim uvjetima roditelje se teško nagovorilo da djecu preko Radiše upute u neki zanat.²⁸

Pavlinska jeka

Specifično izvanškolsko djelovanje učitelja u Lepoglavi bilo je u okviru Narodnog prosvjetnog društva „Pavlinska jeka“ koje je osnovano 16. listopada 1922. godine.²⁹ Društvo je svojim radom pokrivalo kaznionicu, Lepoglavu, Cvetlin, Višnjicu, Vrbno, Kamenicu i Bednju. Svrha osnivanja društva bila je očuvanje uspomene na pavline i njihov doprinos kulturno-umjetničkom i obrtničkom razvoju kraja³⁰, ali i rad na prosvjećivanju naroda. „Pavlinska jeka“ započela je predavanjem „Smetanje posjeda“, a namijenjeno je bilo zatvorenicima koji su i dospjeli u kaznionicu radi nekih graničnih sporova, ali i domaćem stanovništvu „koje radi iste bolesti obijaše pragove kotarskog suda u Ivancu“. Takva i slična predavanja organizirala je „Pavlinska jeka“ u velikom broju, a sve s ciljem edukacije pučanstva u kulturnom, znanstvenom i civilizacijskom smislu. U tom smislu „Pavlinska jeka“ imala je i bogatu knjižnicu s prvim knjižničarom Antom Išgumom, stručnim učiteljem stolarije i rezbarije u kaznionici. Knjige su se mogle posuđivati svake nedjelje. „Pavlinska jeka“ svojim je prosvjetnim radom od samih početaka djelovanja bila usko povezana s osnovnom školom u Lepoglavi, što se ponajprije odnosilo na Domaćinski odjeljak „Pavlinske jeke“.³¹ Ravnatelj škole Franjo Perše pokazao je u društvu iznimnu aktivnost, kao što je i općenito bio plodonosan na svim poljima njegov boravak u Lepoglavi, od 1905. pa do premještanja u Zagreb, 1925. godine. Školske priredbe povodom Božića i sličnih prigoda prikazivale su se u školi kaznionice, u bivšoj velikoj blagovaonici (refektoriju) pavlina, jer škola nije imala dvorane. Priredba bi se najprije izvela pred kažnjenicima, a potom, najčešće poslijepodne, pred roditeljima i svim zainteresiranima. U istoj su se dvorani prikazivali i poučni filmovi, primjerice *Grižnja savjesti*, *Izgubljeni sin* i slični. Ondašnji ravnatelj kaznionice dr. Josip Šaban nabavljao je za „Pavlinsku jeku“ besplatno filmove od Državnog odvjetništva osim, naravno, poštanskih troškova jer kažnjениci i pučanstvo nisu mogli snositi troškove, a u početku nisu ni bili navikli gledanju filmova.³² Za dobrobit pučanstva učitelj Perše putovao je u Dugu Resu kako bi pronašao zaposlenje ljudima iz Lepoglave. Tom

28 AOŠLEP, *Sjećanja učiteljice Vere Toplak, rukopis*

29 AOŠVIŠ, *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici*

30 Mato Bračko, Dragutin Funda, *150 godina osnovnog školstva u Lepoglavi* (Varaždin, 1955), 23.

31 AOŠLEP, *Sjećanja učitelja Franje Perše, rukopis*

32 Prikazivanje filmova u Lepoglavi najvjerojatnije se odnosi na period od 1918. do 1925. g. (do tada je Perše bio učitelj u Lepoglavi). Oni su se prikazivali u vrijeme kada je ravnateljstvo lepoglavске kaznionice vodio Josip Šaban (imenovan 28. veljače 1908. g. do o. 1925. g.). Belošević navodi da je on nakon Prvoga svjetskog rata radio mnogo na kulturnom i prosvjetnom polju te je u kaznionici djelovalo kazalište – glumci su bili kažnjениci, kaznionica je imala 2 kinematografa, izvrsnu stražarsku glazbu i

je prilikom obišao grofovsko imanje Vukovar te isto tako osigurao posao u vrijeme žetve i vršidbe žita. Nakon toga u Slavoniju je iz lepoglavskog kraja trajno otišlo nekoliko obitelji. Nastava učitelja Peršea temeljila se na principu zornosti, a u školu je uveo određenu samoupravu učenika o kojoj je izvijestio na Županijskoj učiteljskoj skupštini u Mađarevu pod naslovom: „Iz lepoglavske republike“.³³

Učitelj Hugo Toplak nakon dolaska u Lepoglavu 1924. godine preuzima dio aktivnosti društva „Pavlinske jek“e. Kao tajnik društva organizirao je velik broj predavanja za odrasle o gospodarstvu, voćarstvu i vinogradarstvu. Predavanja je držao sam, ali je pozivao i predavače, stručnjake iz Varaždina. Dobru suradnju škola je uspostavila i sa župnikom Ferdinom Krčmarom koji je bio dobar voćar, vrtlar i cvjećar, a postao je i predsjednik „Pavlinske jek“e. Društvo je pokrenulo i inicijativu za gradnju doma, a da bi se u teškim vremenima osigurala materijalna sredstva učitelji su organizirali zabave i lutrije. Komora za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu osnovala je krajem 1930. čipkarski tečaj u Lepoglavi koji je od 1933. pod okriljem države, a 1936. bila je utemeljena Banovinska čipkarska škola. Godine 1941. škola je preimenovana u Državnu čipkarsku školu uz koju je djelovao i poseban odjel za drvorezbarstvo. Čipkarsku školu vodila je stručna učiteljica Danica Brössler.³⁴ Čipkarska škola, čitaonica, knjižnica i dvorane djelovale su u novoizgrađenom domu (1937). U dvorani doma održavala su se predavanja pomoću dijapozitiva, dok je na prvom katu „treperila tiha muzika bezbroj batića stvarajući pjesmu u čipki.“³⁵

Razdoblje Kraljevine Jugoslavije

Izvanškolski rad učitelja

Usprkos teškim uvjetima rada ocjene učitelja bile su najčešće iskazane vrlo dobrim ili odličnim uspjehom, što je također značilo da je većina učitelja, s obzirom da su bili državni službenici, u vremenu diktature slijedila propisanu državnu politiku u školama. Izuzetak je bio kotarski školski nadzornik koji je sve učitelje ocjenjivao ocjenom dobar jer je smatrao da za odličnu ocjenu nitko ne zna raditi, a kako svaki učitelj ima nekih propusta u svom radu, ne postiže niti ocjenu vrlo dobar.³⁶ Najčešće su primjedbe kotarskih nadzornika bile na izvanškolski rad učitelja koji su oni po zakonu morali obavljati uz redovnu nastavu. Ponekad se, iako su to bili rijetki slučajevi, radilo o manjem intere-

---

odličan kašnjenički orkestar. Stjepan Belošević, *Županija varaždinska i slobodni grad Varaždin* (Zagreb, 1926), 92.

33 Vidi: Suzana Jagić, *Pučko školstvo u kotaru Ivanec od sredine XIX. stoljeća do 1918. godine* (Zagreb, 2008), neobjavljeni magistarski rad, 181-182.

34 *Mala povijest lepoglavske čipke* (Lepoglava, 2005), 8-11; vidi i: Tihana Petrović-Leš, *Lepoglavsko čipkarstvo* (Zagreb, 2008)

35 AOŠLEP, *Sjećanja učiteljice Vere Toplak*, rukopis

36 Arhiv OŠ Luka (AOŠL), *Spomenica za nižu pučku školu u Luku*

su učitelja za takav rad,³⁷ no u većini primjera gdje nije bilo jače izraženog izvanškolskog rada same su seoske sredine odbijale surađivati sa školom, posebice ako im je ona nastojala nametnuti organizacije protivne njihovim opredjeljenjima, dakako i političkim stavovima. Otpori su u Zagorju zabilježeni čak i u vremenu prikrivene diktature.

Oštru kritiku sve izraženijem „separatizmu“ 1932. dao je krapinski ravnatelj osnovne škole Eiler koja je uvijek, kao centralna škola kotara, slovila kao dobro uporište jugoslavenstva pa su neki njezini djelatnici bili odlikovani ordenom sv. Save što je jedan od rijetkih slučajeva u Zagorju. Naime, krapinska je škola od 4. srpnja do 8. kolovoza 1932. bila ponovno domaćin Ferijalne kolonije Doma narodnog zdravlja iz Varaždina sa 68 djece. Koloniju je vodio student prava Persoli, a pomagali su mu učitelj Zuber i medicinske sestre. S navedenim voditeljstvom Eiler nije bio zadovoljan jer nije bilo „prokušano“, a istakla se „svojim nacional-separatističkim manifestacijama čemu joj je odgovarao mentalitet građanstva“ na čelu s načelnikom Bartolom Pleškom. Eiler je smatrao da s pedagoškog gledišta takvu koloniju nikako ne može voditi mladi student, umjesto iskusnog pedagoga. Na kraju je kolonija „otišla ispraćena glasbom u 7. s. na večer i okićena u zapučku plemenskim hrvatskim trikolorama“.³⁸

Odbijanje suradnje sa školom naročito je vidljivo nakon političkih događaja 1935. povezanih s izborima za Narodnu skupštinu, a još više nakon općinskih izbora 1936. godine. Prema Zakonu o općinama iz 1933. vlada je krajem ljeta 1936. raspisala općinske izbore jer je isticao trogodišnji mandat starim općinskim vijećima. Tijekom tri mjeseca izbori su trebali biti provedeni u 518 seoskih općina Savske banovine. Na tim je izborima općinska uprava u 80 % općina došla u ruke HSS-a čime je najavljena borba za smanjenje nadzora državne uprave na najnižoj razini, odnosno konačno ostvarenje samouprave općina. Samouprava se ogledala u tome što su načelnici općina trebali izvršavati odluke općinskih odbora, a ne više kotarskog predstojnika čime su željeli naglasiti kako je općinski odbor nadređen državnim službenicima. Ujedno, cilj programa HSS-a koji se provodio preko općinskih odbora, bilo je stjecanje prava raspolaganja općinskim novcem.³⁹ Raspolaganje općinskim приходima odrazilo se u tom razdoblju i na materijalne potrebe škola koje su djelovale u pojedinoj općini, ali i na promjenu stava zagorskih seoskih općina prema državnoj prosvjetnoj politici, a za čije su provođenje bili zaduženi ponajprije ravnatelji škola.

37 Ravnatelj u Klanjcu žalio se 1935./1936. na rad kolegica učiteljica u školskoj kuhinji jer nisu radile s voljom i ljubavi prema djeci već je sav njihov rad bio „da pokažu da rade vanškolski rad.“ Arhiv OŠ Klanjec (AOŠKLA), *Školska spomenica Klanjec*

38 AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*

39 Općinske izbore 1936. navodi mali broj povjesničara, posebice njihovu važnost u smislu političkog uspjeha HSS-a i stjecanja mogućnosti utjecaja na funkcioniranje uprave posredstvom osvojenih lokalnih, odnosno općinskih samouprava. Izbore navodi Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji* 2 (Zagreb, 1993), 163, a posebno se njima bavila povjesničarka Suzana Leček. Suzana Leček, „Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941.“, *Hrvatska politika u XX. stoljeću* (Zagreb, 2006), 119-143; Ista, „Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936-1939.“, *ČSP* 3 (Zagreb, 2008), 999-1032.

Sokolske organizacije

Seoske općine Hrvatskog zagorja uglavnom su odbijale suradnju i uključivanja u sokolske organizacije što su inicirali učitelji. Sokol Kraljevine Jugoslavije bio je u početku pokret, a s uvođenjem diktature postaje državna ustanova kojoj je jedini cilj bio nameatanje ideologije integralnog jugoslavenstva. Povezivanje države i sokolstva provedeno je Zakonom o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije (5. XII. 1929), Manifestom savezne uprave (28. I. 1930) te Statutom o organizaciji i postojanju Sokola Kraljevine Jugoslavije (15. II. 1930). Sokolstvo je svojim odgojno – nacionalnim radom u vremenu diktature težilo stvaranju „višeg kulturnog tipa jugoslovenskog čoveka“ bez obzira na pleme, vjeru i stalež. Preuzelo je na sebe jedan od važnih zadataka države nastojeći izgraditi tjelesno zdrave, moralno jake i nacionalno svjesne državljane. Na čelu Sokola nalazio se „Naslednik prestola“, a ukinuti su „Srpski soko“, „Hrvatski sokol“ i „Jugoslavenski soko“. ⁴⁰ Propagiranu ideologiju jugoslavenstva sokoli su trebali preko škola proširiti na sva područja države i u sve slojeve stanovništva. ⁴¹ S tim je ciljem svim narodnim školama bila preporučena i pretplata na sokolske časopise *Sokolski glasnik*, *Soko* i *Sokolić* te na mjesečnik za sokolsku djecu *Naša radost*. ⁴² U seoskim je sredinama upravo škola bila (državna) institucija preko koje su stizali kulturni i prosvjetni utjecaji. No, kako sam već napomenula, seoske sredine Hrvatskog zagorja Sokol nisu prihvaćale. Ljudi su više cijenili svoje stare narodne običaje i navike, u političkom smislu pripadali su uglavnom hrvatskom seljačkom pokretu, a svakodnevni im je život bio usko povezan s crkvenom organizacijom. ⁴³ Osjećali su da ih sokolstvo želi odvojiti od ustaljenih navika, posebno od utjecaja crkve te „nacionalnih i vjerskih“ stranaka. ⁴⁴

Pokušaj osnivanja sokolskog podmlatka u Kumrovcu propao je 1931. i 1932, pa je osnovan tek 1933. godine. Protiv Sokola naročito je radila crkvena organizacija u Kumrovcu nastojeći ljudima objasniti da se radi o organizaciji osnovanoj na protuvjerskim idejama. Sokolski podmladak bio je osnovan tek 1933. i brojao je 124 člana. Teškom mukom učitelji su iste godine u studenom uspjeli osnovati i seosku sokolsku četvu, no ona je brojila samo 22 člana, a stalnih vježbača bilo je još manje, njih 11. Roditelji učenika otpor su pružali i prema organizaciji Crvenog križa, pa čak i prema nastojanju da se pokrene djelovanje školske kuhinje. Školske godine 1934./1935. učitelj je morao

40 Branko Petranović, *Historija Jugoslavije 1918-1988*. (Beograd, 1989), 182.

41 Više o sokolstvu i politici integralnog jugoslavenstva u: Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije I*. (Beograd 1997), 432-465; Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb, 1958), 330-331.

42 DAVŽ, *Kotarska oblast/sresko načelstvo Varaždin (1918.-1941)*, Spisi prosvjetne referade 1931, 3072/1931.

43 I sami su učitelji u prvom desetljeću države više puta naglašavali geslo: „Samo u zajednici crkva i škola mogu da odgoje zdrav i pošten naraštaj!“ Arhiv OŠ Kumrovec (AOŠKUM), *Spomenica za nižu pučku školu u Poljani*

44 Sokolska četa koju je 17. svibnja 1931. osnovao u Višnjici dr. Oto Santel, općinski liječnik iz Lepoglave, vježbala je na župnom dvoru (!) u Višnjici koji joj je ustupio župnik Josip Janeš. AOŠVIŠ, *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici*

konstatirati kako su sva nastojanja učitelja na izvanškolskom radu dala slabe rezultate. Broj članova u seoskoj sokolskoj četi bio je sve manji, svaki mjesec bilo je novih istupanja iz članstva. „Vanškolski rad biva svakim danom sve teži.“⁴⁵ Učitelj je smatrao da su uzrok tome teške materijalne prilike uslijed kojih je stanovništvo postalo apatično i nije željelo primati nikakve „novotarije“. Nakon izbora 1935. izvanškolski rad bio je u Kumrovcu potpuno onemogućen radi političkih razloga.⁴⁶ Radilo se o odbijanju suradnje seoskih općina sa školom, posebice nakon što je vlast u njima na općinskim izborima 1936. preuzela Hrvatska seljačka stranka. Ravnatelji u većini zagorskih škola bilježe u školskim spomenicama probleme „političke prirode“ u izvanškolskom radu.

Sokol je 1933. osnovan i u Luki, no od 1935. više ne djeluje „budući su se izmijenile malo u većem opsegu političke prilike, te se članovi ustručavaju dolaziti na vježbe zbog bojazni od osvete, jer nepripadnici Sokolske čete smatraju istu kao političko društvo, upravo protiv Hrvata.“⁴⁷ Sljedeće školske godine Sokolska četa i Streljačka družina, iako su u početku postojale, na kraju su prestale s radom „jer mjesne prilike ne dozvoljavaju isti“. Ni drugim izvanškolskim radom nisu se bavili učitelji jer „odaziva među narodom za isti nema.“ Logično je da se ljudi nisu odazivali ni na roditeljske sastanke, ni na druga predavanja ili priredbe ako su ona bila o Sokolu ili primjerice u spomen palim junacima na Kosovu polju ili vojvodi Mišiću. Nisu dolazili ni na proslavu nekih državnih praznika kakav je bio Dan sv. Save.⁴⁸ Ravnatelj Srnak, koji je forsirao sokolsku organizaciju, iz Luke je bio premješten odmah po stvaranju Banovine Hrvatske.⁴⁹

Marijana Gašljević, koja je početkom 1930-ih godina vodila upravu škole u Klanjcu, konstantno se žalila kako su i roditelji i djeca razmaženi – „Djeca su razmažena, i treba im valjana zapta.“ te kako usprkos nastojanja učitelja da djeluju u nacionalnom smislu – naročito preko Sokola – nema većih rezultata zbog „oprečnosti mnogih roditelja“. Smatrala je kako svaki učitelj mora imati puno „jakih živaca i čvrste nacionalne svesti“ da bi se u tom kraju postigli uspjesi jer su ljudi „nacionalno neosvešteni“: „Učiteljska svest, tvrdo nacionalno osvedočenje i rad može da ovde donese uspeha“.⁵⁰ Nacionalno osvješćivanje djece u Klanjcu provodio je i njezin nasljednik Ferdo Hadviger koji je na školu došao školske godine 1932./1933. On je tada prvi put konstatirao kako je te godine u školu upisan 331 učenik, a svi su bili rimokatoličke vjere i „narodnosti jugoslavenske“. Nacionalnom osvješćivanju u Klanjcu trebao je pridonijeti i Podmladak Jadranske straže osnovan krajem 1933. godine. Odbijanje jugoslavenske ideologije u Klanjcu i okolici, koja je bila forsirana putem škole, do izražaja dolazi 24. studenoga 1935, kada je

45 AOŠKUM, *Spomenica za nižu pučku školu u Kumrovcu*

46 Isto.

47 AOŠL, *Spomenica za nižu pučku školu u Luki*

48 Škola u Krapini za proslavu Sv. Save 27. siječnja 1930. priredila je sljedeći program: 1. Predavanje o Sv. Savi održala je učiteljica Mira Potočnjak, 2. „Sava kaluder“, recitirao je učenik Aleksandar Radić, 3. Himnu Sv. Savi pjevali su učenici i učenice, 4. „Rasko, sin Nemanje“ u dva prikaza. AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*

49 AOŠL, *Spomenica za nižu pučku školu u Luki*

50 AOŠKLA, *Školska spomenica Klanjec*

u Zelenjaku podignut spomenik hrvatskoj himni te Antunu Mihanoviću: „Spomenik je vrlo veličanstven i kod posvete istoga bilo je more naroda.“⁵¹

I u mjestima gdje je Sokol imao nešto jaču potporu stanovništva (iako su ga neki učitelji možda vodili više iz dužnosti nego iz uvjerenja) svaka je aktivnost prestala nakon petosvibanjskih izbora 1935. godine. Takav je slučaj bio i u Varaždinskim Toplicama gdje su učitelji 1933. sredstvima Saveza sokola i prilogom dr. Perovića uspjeli čak izgraditi i Sokolski dom sa spravama u neposrednoj blizini škole,⁵² te u Mađarevu u kojem je početkom 1930-ih godina ravnatelj organizirao niz svečanih proslava s biranim programom „u skladu sa nacionalizmom Kraljevine“ i za koje je uvijek dobivao pohvale od kotarskog načelnika.⁵³

Jaka sokolska organizacija s većim brojem sekcija djelovala je početkom 30-ih godina u Krapini, a 21. lipnja 1931. organizirala je Prvi sokolski slet zagorskog sokolskog okružja. „Prvo dječje zborovanje u Jugoslaviji“ održano je također u Krapini 16. lipnja 1935. godine. Međutim, nakon 1935. ravnatelj navodi lošu suradnju s roditeljima, posebice glede sokolske organizacije preko koje ni učitelji nisu bili dobro prihvaćeni i doživljavani su kao „nepouzdana“: „Rad nastavnika van škole nije bio onakav kako bi to prema učiteljskom pozivu trebalo, ali tome nijesu krivi nastavnici, jer je među gradski odnošaj uslijed političkih prilika bio vrlo težak za učiteljstvo, te se isto uz najbolju volju nije moglo u svome vanškolskom radu ispoljiti.“⁵⁴

Iako je rad sokolske organizacije slabio nakon 1935. školski su nadzornici još uvijek bili obvezni davati popis učitelja aktivnih u Sokolu pa su tako 1935. u kotaru Pregrada aktivni još bili Cecilija Novak kao načelnik sokolskog društva u Pregradi, Slavko Dadović kao načelnik sokolske čete u Krapinskim Toplicama, Eugen Gorupec kao načelnik sokolske čete u Vinagori, Marija Prodić aktivno je radila u sokolskom društvu u Desiniću, Ranka Oreščanin kao učiteljica načelnika sokolske čete u Krapinskim Toplicama i Marijana Širola kao tajnica sokolske čete u Krapinskim Toplicama.⁵⁵

51 Isto.

52 *OŠ Antun i Ivan Kukuljević Varaždinske Toplice 1480-1970*, (Varaždinske Toplice, 1971), 30-31; Sokolska organizacija zasjenila je gospodarski odgoj i druge djelatnosti vezane uz školski vrt u Varaždinskim Toplicama. Godine 1934. prilikom popravaka školske zgrade cijeli je okoliš škole bio preuređen u park pa je nestalo školskog vrta i voćnjaka, a u park nisu niti smjela ulaziti djeca. To je bilo uzrokom nezadovoljstva školskog odbora i općenito stanovnika pa su u novim političkim uvjetima Banovine Hrvatske zatražili premještanje ravnatelja Stjepana Šifmana. Ravnatelj očito nije htio miješanje vrlo jakog ogranka Seljačke sloge u gospodarska pitanja vezana uz školski voćnjak i vrt. *Pet stoljeća narodne prosvjete i školstva u Varaždinskim Toplicama*, 116; U Krapini je djelovao također Sokolski dom Ljudevit Gaj, otvoren 23. lipnja 1934. AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*

53 Većinu programa u sokolskoj organizaciji zabilježio je u školsku spomenicu. AOŠNM, *Školska spomenica Mađarevo*.

54 AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*; Događaj su popratile i novine.

55 HDA, *Savska banovina (SB)*, Prosvjetno odjeljenje 1929-1939. (PO), Nadzornički školski izvještaji (NŠI) za kotar Pregrada, k. 42, 31070/35.

Crveni križ i školske kuhinje

Spomenuto je sudjelovanje učitelja u organizaciji Crvenog križa čija je aktivnost bila naročito izražena u zagorskim školama. Kako je na selu nedostajalo inteligencije, učitelji su bili članovi i svih drugih prosvjetnih, humanih, socijalnih i drugih organizacija. Potkrijepit ću to s nekoliko primjera. Podmladak Crvenog križa imala je gotova svaka škola u Zagorju, a on je ovisno o sredini bio više ili manje aktivan. Problem je bila simbolična članarina koju siromašni učenici nisu mogli plaćati, iako je ona uvijek bila namijenjena samim učenicima. Novcem sabranim od članarine škola u Luki kupila je 1930. lijekove i stroj za šišanje. „Djeca su naučena šišati, te sama šišaju drugove.“⁵⁶ Podmladak Crvenog križa postojao je kod svih škola u kotaru Pregrada 1935, no većina učenika nije uplaćivala članarinu radi siromaštva.⁵⁷

Organizacija Crvenog križa uvelike je pomagala u prevladavanju zagorskog siromaštva. Već je u travnju 1920. „Amerikanska misija Crvenog križa“ darovala za siromašne učenike škole u Klanjcu prehrambene namirnice kojima se tijekom 9 tjedana prehranjivalo 82 djece.⁵⁸ Siromašnim učenicima u školi Strmec podijeljeno je uoči Uskrsa 1928. godine 200 kg hrane (brašna, žita, graška, tjestenine, masti, šećera itd) koje je dostavio Oblasni odbor Crvenog križa u Zagrebu, dok je u svibnju iste godine Centralni odbor Crvenog križa u Beogradu učenicima dostavio 10 deka za pokrivanje.⁵⁹

Organizacija Crvenog križa i Dom narodnog zdravlja iz Varaždina pomogli su osnivanju školske kuhinje u Cvetlinu koja je počela s radom 26. travnja 1933. i u njoj se dnevno tijekom čitavog razdoblja 30-ih godina prehranjivalo oko 80-90 djece. Škola je od Crvenog križa redovito dobivala i riblje ulje za „mnogo slabunjave djece“. Školske godine 1933./1934. škola je dobila 8 kilograma ribljeg ulja kojega su učenicima davali učitelji, a tijekom nekog vremena uočen je napredak pa su pojedina djeca dobila 2-3 kilograma na težini.⁶⁰

U Krapini je 1. travnja 1930. započela djelovati školska kuhinja⁶¹ Podmladka društva Crvenog križa.⁶² Građanstvo Krapine za kuhinju je darovalo hranu i novac, a Crveni križ iz Zagreba poslao je 20 kg masti, 30 kg riže i 80 kg tjestenine (makarona). U školskoj kuhinji kuhale su u početku učiteljice škole. Brojnim priredbama i predstavama školske djece prikupljali su se dobrovoljni prilozi u korist siromašne djece i školske

56 AOŠL, *Spomenica za nižu pučku školu u Luki*

57 HDA, SB, PO, NŠI, Pregrada, k. 42, 31070/35.

58 AOŠKLA, *Školska spomenica Klanjec*

59 AOŠKUM, *Spomenica za nižu pučku školu u Strmcu*

60 Arhiv OŠ Cvetlin (AOŠC), *Spomenica za nižu pučku školu u Cvetlinu*

61 Školska kuhinja bila je centralna ustanova organizacije Crvenog križa u Krapini, a s radom je započela 1. veljače 1927. U njoj se prehranjivalo 1927./1928. 30-40 djece dnevno, 1928./1929. nije radila, 1929./1930. 60-70 djece dnevno, 1930./1931. oko 100 djece, 1931./1932. 150-180 djece i 1932./1933. oko 170 djece. AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*

62 Crveni križ bio je najstarija i najaktivnija organizacija u krapinskoj školi; 1928./1929. brojila je 122 člana, 1929./1930. 140, 1930./1931. 226, 1931./1932. 291, 1932./1933. 330 (168 muških i 162 ženskih) članova. AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*

kuhinje. Školske godine 1931./1932. u školskoj se kuhinji prehranjivalo od 150 do 180 siromašne djece te je razdijeljeno 13.720 obroka. Djeci je podijeljeno i 50 bočica ribljeg ulja. Iste je godine Crveni križ prvopričescima priredio doručak s kavom i „velikom mliječnom pletenom štrucom.“⁶³ U kotaru Pregrada 1935. školske su kuhinje djelovale u školama Gorjakovo, Kostel, Pregrada, Desinić, Sopot i Vinagora.⁶⁴

Velik je broj sličnih primjera. Tridesetih godina s radom je i u školi Lepoglava započela školska kuhinja, a njezino je vođenje preuzela učiteljica Vera Toplak sa svojim razredom koji je brojio 49 učenika. Učenici su sami preuzeli gotovo sve poslove u kuhinji, *reduše* su se izmjenjivale i dežurale svaki dan, a dnevno se vodila točna evidencija o svemu što se taj dan preuzelo iz smočnice i koliko se namirnica vagnulo – „na paru točno“. Nekoliko djece iz Golubovca plaćalo je od 35 do 75 para po obroku pa se i o tome vodila evidencija. Razred je također slao i brojna pisma tvornicama od kojih je tražio pripomoć za školsku kuhinju. Tvornica suhomesnatih proizvoda iz Beograda velikom je pošiljkom odgovorila na molbu za pomoć lepoglavskoj kuhinji. „To je bio doživljaj i trijumf kad je željezničar donio tovarni list!“ Za dovoženje robe učenici su posudili i kola te su dovezli u školu „cijele kupove kobasica, nasoljenih kožica, suhih lalavki i čvaraka“. Sve su uredno izvagali, upisali, kožice su naveli na špage te odnijeli sušiti. Odmah su i izračunali koliko će to i kakvih obroka s mesom biti. „A kako su bila radosna lica, kad se u repi motala kobasica! pa ričet s kožicama itd. To su bile kapljice radosti za djecu koja su imala tako malo dobra i lijepo u svojem djetinstvu, iza čega ih je čekala okrutna borba za opstanak.“⁶⁵

U Varaždinskim Toplicama bila je uspostavljena dobra suradnja Mjesnog odbora Crvenog križa sa školom što se vidjelo i 1932. kada su učenici nazočili sahrani predsjednika Mjesnog odbora društva Crvenog križa (i Sokolskog) dr. Frana Batušića. Umjesto vijenca na odar pokojnika poklonio je Mjesni odbor društva 300 dinara, čime je obučeno dvoje siromašne djece. U okviru te organizacije provodilo se i zdravstveno prosvjećivanje naroda, a 1934. škola u Varaždinskim Toplicama bila je izabrana od Doma narodnog zdravlja u Varaždinu za „školu širenja higijene među djecom“ pa prema tome i među narodom. Te i sljedećih godina provodila su se predavanja o zdravlju, a prikazivan je i film o malariji i tifusu. Svake školske godine slavio se Tjedan Crvenog križa, a tom se prigodom u školi primalo u Podmladak Crvenog križa koji je 1939. brojio 120 članova. U okviru organiziranih higijenskih mjera bilo je i redovito tjedno kupanje školske djece u topličkom kupalištu.⁶⁶ Škola u Krapini surađivala je s Domom narodnog zdravlja u Varaždinu i s Higijenskim zavodom iz Zagreba na način da je bila domaćin Ferijalne učeničke kolonije od 6. srpnja do 13. kolovoza 1931. S kolonijom je

63 Isto.

64 HDA, SB, PO, NŠI Pregrada, k. 42, 31070/35.

65 Tvornica *Lepa* iz Lepoglave djecu je često znala darivati ravnalima, trokutima i pernicama koje su se tamo izrađivale, a roditelji ih nisu mogli kupiti. Prodajom ručnih radova razred je osigurao sredstva za izlet u Varaždin i fotografiranje ispred muzeja te za izradu dijela nošnje koju se djeca nosila na izletu. AOŠLEP, *Sjećanja učiteljice Vere Toplak*, rukopis

66 *Pet stoljeća narodne prosvjete i školstva u Varaždinskim Toplicama* (Zagreb, 1980), 115-116.

došlo 98 učenika od osnovne škole pa do maturantica. Vodile su ih dvije učiteljice, 3 medicinske sestre i jedan student prava.⁶⁷

Predavanja i tečajevi

Brojni su primjeri održanih predavanja prosvjetno-poljoprivrednog sadržaja, održavanja tečajeva o voćarstvu i vinogradarstvu, priređivanja priredbi koje su imale humanitarni karakter. Školske godine 1933./1934. tijekom zimskog vremena u školi Mađarevo održan je tečaj o zemljoradnji. Predavači su bili kotarski veterinar i agronom, a organizaciju je vodio učitelj.⁶⁸

Učiteljice su pogotovo bile aktivne u vođenju muškog i ženskog ručnog rada. U školi Velika Erpenja priredile su i prvu izložbu na kojoj su izložile muški ručni rad izrađen od lapora i ženski ručni rad u obliku veza. Muškim ručnim radom bilo je prikazano „Dvorište“ sa svim domaćim životinjama, „Idila“ koja je sadržavala šumske životinje i stabla od lapora, a prikazan je bio i „Privatni stan u gradu“ sa svim namještajem od vilica do klavira. U stanu su bile sljedeće prostorije: salon, kompletna spavaća soba s psihom, blagovaonica u kojoj je bio klavir izrađen prema učiteljskom klaviru, a uz klavir je bila smještena jedna lutka koja ga je svirala; slijedila je kuhinja sa svim posuđem. To je sve bilo odijeljeno zidom od iscrtanog papira. Izložba je bila uspješna i upućena dalje u Klanjec na kotarsku učiteljsku izložbu koja se održavala 8. i 9. lipnja 1930. Dio te izložbe, „Kuhinja“, bio je iste godine pozvan na prikazivanje na velikoj izložbi dječjeg rada u Beogradu jer je „Kuhinja“ bila naročito uspješna.⁶⁹

U listopadu 1929. učiteljice u Krapini pokrenule su domaćinsku školu, no za nju nije bilo zainteresiranih polaznica.⁷⁰ Tečaj za domaćice uspješno je od 1. siječnja do 7. travnja 1936. pohađalo i završilo 25 djevojaka u Višnjici.⁷¹

Kako se u zagorskim školama nisu mogla u školu upisati sva djeca (izuzetak su bile najčešće škole u većim sredinama), bio je uvijek određen broj nepismenih radi kojih su se organizirali tečajevi za opismenjavanje ili analfabetski tečajevi, a vodili su ih učitelji. Održavali su se povremeno u pojedinim seoskim školama, s većim ili manjim uspjehom jer nisu bili obvezni.⁷²

Škola u Strmcu, koja je školske godine 1929./1930. morala odbiti od upisa u školu cijelo godište I. razreda (111) učenika, održavala je analfabetski tečaj od 1. studenoga 1929. do 2. ožujka 1930. godine. Upisalo se (samo) 8 učenika, od kojih su na provedenom ispitu 3 završila s dobrim uspjehom, 3 s dovoljnim, a 2 su tečaj polazila s neuspjehom. Jedan od njih nije bio redovit u polaženju, a drugi ga učenik nije svladao radi

67 AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*

68 *Mađarevo 1334-1995, 1845-1995.* (Varaždin, 1995), 28; AOŠNM, *Školska spomenica Mađarevo*

69 Arhiv OŠ Velika Erpenja (AOŠVE), *Spomenica za nižu pučku školu u Velikoj Erpenji*

70 AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*

71 AOŠVIŠ, *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici*

72 U organizaciju tečajeva za opismenjavanje hrvatskog sela uključile su se i izvanškolske organizacije, posebice Seljačka sloga.

„duševne zaostalosti.“⁷³ Iste je godine analfabetски tečaj u Višnjici upisalo 26 polaznika, od kojih su 2 bila muška, a 24 ženskih. Tečaj je bio organiziran povodom dopisa kotarskog načelstva u Ivancu od 10. rujna 1929. kojim se preporučalo suzbijanje nepismenosti u kotaru održavanjem analfabetских tečajeva. Krajem ožujka 1930. godine 14 polaznika tečaj je završilo s dobrim uspjehom, 2 s nedovoljnim, dok su ostali od tečaja bili odustali.⁷⁴ Prema zapisniku o ispitu analfabetского tečaja u državnoj osnovnoj školi u Prigorcu, koji je održan 11. ožujka 1930. godine, a na kojem su osim voditelja tečaja, učitelja Milivoja Vraničara, bili nazočni i članovi Mjesnog školskog odbora te kotarski školski nadzornik, Branko Borovečki, vidljivo je da je tečaj pohodilo čak 49 učenika. Na završnom ispitu provjeravalo se čitanje, pisanje i računanje, a s odličnim ga je uspjehom završilo 7 (14,3%), s veoma dobrim 23 (46,9%), s dobrim 9 (18,4%), sa slabim uspjehom 7 (14,3%), dok su ga 2 učenika položila *rdavo* (4,1%), a jedan je učenik s tečaja izostao (2%).⁷⁵

U izvanškolski rad spadala je i obveza popisivanja stanovništva i u njoj su još od XIX. stoljeća sudjelovali učitelji Hrvatskog zagorja. Većina učitelja krapinske škole počela je s popisom 1. travnja 1931.⁷⁶

Stručno usavršavanje

Učitelji su bili obvezni sudjelovati i držati predavanja te ogleadne satove na učiteljskim skupštinama, a većina ih je bila članovima učiteljskih društava. Navodim za promatrano razdoblje nekoliko primjera sudjelovanja učitelja zagorskih škola na učiteljskim skupštinama. U svibnju 1930. za učitelje kotara Krapina, Zlatar i Šmarje u Sloveniji bila je održana učiteljska skupština na kojoj su doneseni zaključci glede prava i napretka učitelja.⁷⁷ Troje učitelja krapinske osnovne škole nazočilo je od 27. do 29. ožujka 1931. trodnevnom pedagoškom tečaju „njemačkih pedagoških kapaciteta“ gdje su bili upoznati s novim smjernicama pedagoške radne metode.⁷⁸ U Zagrebu je tečaju nazočilo 600 učitelja, a njemački su ih pedagozi održali još i u Beogradu i Ljubljani.⁷⁹

73 AOŠKUM, *Spomenica za nižu pučku školu u Strmcu*

74 AOŠVIŠ, *Spomenica za nižu pučku školu u Višnjici*

75 AOŠI, *Zapisnik o analfabetском tečaju, pregled i uspjeh polaznika analfabetского tečaja kod državne osnovne škole u Prigorcu*, rukopis

76 Na školskom području u Krapini popisano je u trgovištu Krapini 1.332 stanovnika, Dolići 436, Žutnica 194, Zagora 114, Podgora 144, Strahinje 213, Lazi 89, Šušeljebreg 105, Trški Vrh 189, Straža 40, Mihalj. Jarek 345, Polje 482, Pristava 229, Bobovje 195, Tkalci 296, Krap. Vidovec 391 ili ukupno 4.774, odnosno 2.337 muškarac i 2.437 žena. Domaćinstva je bilo 1.046, od toga u Krapini 350; kuća za stanovanje 872, u Krapini 261; poljoprivrednih gospodarstava 770, u Krapini 114. AOŠKR, *Školska spomenica Krapina*

77 Isto.

78 Isto.

79 Isto.

Zaključak

Ideja velike integracije jugoslavenskih naroda koja je u sebi sadržavala tendenciju unitarizma i unifikacije, materijalizirana je na samom kraju 1918. stvaranjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Potrebi nacionalne integracije i ostvarivanju „narodnog i državnog jedinstva“ bila je podređena i prosvjetna politika, no zamišljena je državna strategija prosvjetne politike imala i svoje naličje u Hrvatskoj, posebice u etnički homogenoj regiji Hrvatskog zagorja. Na razvijanju svijesti i osjećaja za državu morali su primarno raditi učitelji kao poslušni državni službenici. Od učitelja se tražilo naročito angažiranje u smislu državne političke i ideološke akcije upravo kroz izvannastavne i izvanškolske aktivnosti. Školski su nadzornici naročito kontrolirali aktivnosti oko obilježavanja državnih praznika, angažiranje učitelja prilikom izbora, članstvo u udrugama i savezima, sokolskoj organizaciji, Crvenom križu i različitim tečajevima jer kroz taj se rad trebalo očitovati i njihovo nacionalno opredjeljenje i odanost državnoj ideji. Osobitosti regije Hrvatskog zagorja utjecale su na neuspjeh nametanja ideologije „jugoslavenskog naroda“ putem izvanškolskog i izvannastavnog rada u osnovnim školama u razdoblju od 1918. do 1939. godine.

SUMMARY

Extra-curricular and school independent work of the school teachers in the Hrvatsko Zagorje region (1918-1939)

The Author has analysed extra-curricular and school-independent work of the primary school teachers in Hrvatsko Zagorje region from 1918 to 1939. The main data source were memorial books of the schools and archive materials preserved in the Croatian National Archive and in the State's Archive of Varaždin. Special chapters were dedicated to the activities in the periods of parliamentary system and Kingdom of Yugoslavia in which the teachers were expected to act primarily to promote the consciousness and the feeling of being a part of the common state that was created in 1918.

In the first decade the local public in Hrvatsko Zagorje had not shown much enthusiasm for new political reality, nor had they followed orders sent from Belgrade. The teachers shared the fate of people – hard life and lack of understanding from the side of authorities. That sentiment was the root of their initial resistance. According to the Law of the People's School from 1929, the school headmasters had the special duty to control extra-curricular and school-independent work of the teachers and their national commitment as well as their faithfulness to the idea of the state. The final opinion about a teacher was dependent on their success in the work of raising the national consciousness and in teaching the national subjects. In the time of integral yugoslavenism (1929-1935) the public and politically useful image of the schoolteacher as a perfect ideologist and educator of the young generations was created. The refutation of

cooperation with a school in rural area of Hrvatsko Zagorje was not an uncommon thing, especially if the school tried to impose organisations that were contrary to their opinions. School-independent work of schoolteachers was virtually prevented after political events in 1935 that were connected to the election for the National Assembly; and even more after municipal elections in 1936. The use of municipal resources after 1936 had impact not only on the material need of the schools that were functioning in particular municipality, but also on the complete change in the attitude in Zagorje's rural communities toward the state educational policy, for the application of which the schoolmasters were primarily responsible.

The conclusion is that natural, geographical and social peculiarities of the Hrvatsko Zagorje region had a great impact to the failure of the imposing the ideology of «Yugoslav people» through the school-independent and extra-curricular activities of schoolteachers (headmasters) in the given period.

Keywords: Hrvatsko zagorje, extracurricular activities, school-independet work, teachers, 1918–1939